

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE *BOOK REVIEWS*

Jelka Vince Pallua: Zagonetka virdžine: etnološka i kulturnoantropološka studija. Zagreb: Institut društvenih nauka Ivo Pilar, 2014. (Biblioteka Studije – Knjiga 18), 310 str., ilustr.

Obsežna monografija *Zagonetka virdžine: Etnološka i kulturnoantropološka studija* dr. Jelke Vince Pallua, profesorice na doktorskem programu Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Zagrebu in raziskovalke Inštituta za družbene vede Ivo Pilar, sloni na dolgoletni temeljiti študiji tematike. Avtorica, specializirana v ženskih in mediteranskih študijah, se je loti z etno-kartografskega, zgodovinsko-etnološkega in primerjalnega zornega kota.

Knjiga obsega 310 strani in poleg uvodnega, osrednjega analitičnega in zaključnega dela vključuje tudi obsežne podatke Etnološkega atlasa Jugoslavije, osebne zgodbe *virdžin*, literaturo in vire, zanimive fotografije, *resumé* oz. povzetek ter besedo o avtorici. Študija je razdeljena na pet poglavij: 1. *Po sledeh virdžin*; 2. *Razprostranjenost pojava*; 3. *Različni obrazi virdžine*; 4. *Uganka virdžine*; 5. *Etnogram – kronološki niz pričevanj*.

Njeno izčrpno delo toplo pozdravljam, saj je bila izjemno “intrigantna” tematika *virdžin* v zadnjih desetletjih postmodernih kulturnih in ženskih študij ter sodobne antropologije malodane zanemarjena oz. pozabljena, čeprav so se z njo ukvarjali številni etnologi in antropologi 20. stoletja: Barjaktarović, Durham, Gordon, Gušić, Gjergji, Gavrilović, Vukanović; na prelomu tisočletja pa poleg Vince Pallua še Demick, Dickemann, Djajic Horváth, Potkonjak, Young in Littlewood.

Virdžine ali *tobelije* (iz turške besede *töve*, “zaobljuba”) so, kot definira avtorica “nenavadna, prostorsko omejena, endemna pojavnost, edinstvena ne le v Evropi, ampak tudi v svetovnem merilu, poznana le v gorskem svetu zahodnega Balkanskega polotoka (predvsem na nuklearnem območju pojavljanja *virdžin* – v obmejnih predelih severne Albanije, Črne gore in Kosova). Fenomen, ki odstopa od ustaljenega, je običajsko-pravna institucija, v kateri ženska ‘menja spol’, se s tem zaveže na nedolžnost/celibat in prevzame vlogo moškega – oblači so kot

moški, postrizena je na moško, uporablja moško obliko svojega imena, obnaša se kot moški, nosi orožje, če je potrebno, gre tudi v vojno, sodeluje na moških zborovanjih in ima vse javne pravice moških v strogo patriarhalni družbi” (Vince Pallua, 2014: 16).

362

Kar je pomembno poudariti, “enoznačnost in enotnost tega pojava ne obstaja ne v razlogih niti v motivih njegovega nastanka, saj gre za institucijo, ki je običajnoppravna domislica, katere glavna funkcija je prilagoditev potrebam družine in družbe, zaradi česar je virdžina še posebej cenjena. Pa vendar, naj navedemo že na samem začetku vsaj okvirno najpomembnejše in najbolj pogoste razloge za obstoj virdžin: izostanek moškega naslednika, izostanek odraslega moškega, ko virdžina postane ‘začasni most’, dokler je v tej funkciji ne nadomesti mlajši brat ali bratranec, izogibanje neželeni poroki (in s tem krvnemu maščevanju) in grožnja krvnega maščevanja moškemu delu družine, ki sta mu onemogočena svobodno gibanje in delo” (ibid., 16). Poleg tega, kot pravi avtorica, “obstaja trajna ali začasna zaobljuba, ki deklicam določa vlogo sina bodisi v zgodnjem otroštvu (mnogokrat že pred rojstvom) ali šele kasneje, v odrasli dobi, včasih tudi v času vdovstva” (ibid.).

V prvem poglavju se avtorica na splošno dotakne predstavitve pojava in tudi kasneje pusti bralcu, da ji sledi v vsebinskih in metodoloških izpeljavah: kaj institucija *virdžine* ni in kaj nenazadnje naj bi v sodobnih razlagah lahko bila. Postopoma razkriva institucijo virdžine in jo razloži šele v zadnjih dveh poglavjih. To bralca – kljub ponavljanjem podatkov v tekstu – drži v napetosti.

Fenomen *virdžine* ali *tobelije*, imenovane tudi *virdžinesa*, *vidneš*, *tombelija*, *muškobanja*, *muškobara*, *muškarča*, *muškara*, *muškudanka*, *muškudan*, *mužana*, *baba devojka*, *žena devojka*, *momak devojka*, *momak devojka*, *devojkina momak*, *junak žena*, *čovjek žena*, *stara cura*, *stara moma*, *starka*, *usedelica*, *posedelica* itd. (Vince Pallua, 2014: 85–86) so avtorji različnih obdobij različno razlagali. Jelka Vince Pallua v četrtem poglavju svoje študije, konkretno v podpoglavju 4.3. – “Binarna pozicija: matriarhat/patriarhat”, kritično pristopi k dvema splošnima teoretskima tokovoma o izvoru in vlogi tega fenomena: prvemu, ki *tobelije* predstavlja kot prežitek predindoevropskega mediteranskega matriarhata, in drugemu, kasnejšemu, ki *tobelije* poenostavljeno razlaga kot produkt t. i. “balkanskega patriarhalnega sistema” v nasprotju z evropskim patriarhatom.

V prvi analizi se spoprime z evolucionističnimi teorijami, ki so pojav *tobelij* (“junak žena”) postavljale v predindoevropski mediteranski kontekst ‘matriarhata’ in ga – kot kulturni prežitek – vzporejale z zgodnjeindoevropskimi, t. j. ilirskimi družbenimi institucijami na območju širšega Balkana. S tem v zvezi je v knjigi podana analiza mitološkega izročila o “amazonkah” oz. junaških bojevitih posameznicah (npr. ilirski kraljici Teuti in princesi Kynnane ali Kyne, hčeri Filipa II. Makedonskega in Audate Eurydike).

Razlago ilirskega izvora *tobelij* je med prvimi podal dunajski etnolog Arthur Haberlandt v članku “Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien”, objavljenem v *Zeitschrift für österreichische*

Vokskunde 12 (1917), in sicer na podlagi terenskih zapisov Mary E. Durham in Ernesta Cozzija. Svoje hipoteze o *tobelijah* je Haberlandt izpostavil precej previdno, kljub temu pa so imele v stroki daljnosežen vpliv. Tako že pet let za njim nemški etnolog Georg Buschan poveže *virđžine* s tradicijo Ilirov. V hrvaški strokovni srenji t. i. ginekokracijo Liburnov (predhodnikov Ilirov) razlagajo arheologi in kulturni zgodovinarji Mate Suić, A. Stipčević in Milenko Filipović ter nekateri drugi (Vince Pallua, 2014: 122). Avtorica omenja tudi Gavazzijeve interpretacije: v svojih predavanjih naj bi namreč profesor Gavazzi omenjal nekatere ‘matriarhalne’ elemente v kulturnem izročilu Balkana (npr. vloga ujka, *kuvade* itd.).

V drugi analizi avtorica poda nelogičnost razlage *tobelij* kot odraza oz. produkta t. i. “balkanskega patriarhalnega sistema” v nasprotju z evropskim patriarhatom. Pri tem izpostavi teze Karla Kasera iz leta 1994 (“Die Manfrau in den patriarchalen gesellschaften des Balkans und der Mythos vom Matriarchat”. *L'Homme, Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft*, vol. 5/1: 59–77), ki poenostavljajo model patriarhalnosti in ločujejo t. i. “balkanski patriarhalni” tip sistema od evropskega. Kot rezultat te posplošitve Kaser umešča pojavnost *tobelij* v vsesplošni “balkanski tip” družbenih odnosov, ne da bi se vprašal, katere oblike družine in sorodstva na Balkanskem polotoku sploh sobivajo. Kot protiutež avtorica citira članek Jasne Čapo iz leta 1996 (“Pogled izvana: Hrvatska i model 'balkanske obitelji’”. *Otium* 4/1–2: 103–113) in doda svoje izsledke raziskovalnega dela. Tisto, kar Kaser imenuje “balkanski sistem patriarhalne ureditve”, je povezano zgolj z omejenim endemnim območjem *tobelij*: obmejna gorska območja Kosova, Črne Gore in Srbije in nekatera območja naselitve Vlahov in Romov.

V izboru literature in osebnih zgodb se avtorica teoretsko nasloni na dve ključni dispoziciji hrvaških in srbskih avtorjev: Marijane Gušić in Mirka Barjaktarovića. V svojem uvodnem delu četrtega poglavja, “Uganka *virđžine*”, jima namenja posebno mesto. Kot prvo izpostavi analizo člankov etnologinje Marijane Gušić, ki je že leta 1930 zapisala, da do prakse *tobelij* najpogosteje pride, “ko v hiši umrejo vsi moški potomci in družini preti izginotje rodu, ognjišča in ... usahnitev sveče” (Gušić v Vince Pallua, 2014: 112). V tem članku (“Etnografski prikaz Pive i Drobnjaka”. *Narodna starina*, vol. 9/22: 191–205) M. Gušić trdi, da je “pojav, ko ženska postane nosilec rodu in imena in zato sprejme moške družbene obveznosti, relikv patriarhalne družbe”. Kot pravi avtorica, M. Gušić osemindvajset in štiriinštirideset let kasneje spremeni prvotno tezo o “reliktu patriarhalne družbe” v odraz prežitka matriarhalne družbene ureditve (Vince Pallua, 2014: 113–115).

Kot drugi pomemben avtor, vsaj kot ga dojema ocenjevalka, je Mirko Barjaktarović. Ta namreč v svojih delih izpostavi ekonomsko vlogo in funkcionalnost institucije. V članku “Prilog proučavanju *tobelija* (zavetovanih devojaka)” v *Zborniku Filozofskog fakulteta u Beogradu* leta 1948 poda poglede na institucijo *virđžine* takole: “1. ta dinarski fenomen nima nikakršne zveze z grškim mitom o ‘ženskem ljudstvu’, Amazonkah; 2. *tobelije* tudi nimajo nikakršne povezave z rimskimi vestalkami; 3. lahko samo ugibamo, da je ta pojav nastal v določeni družbi zaradi izjemno težkih pogojev žensk; 4. ta fenomen tudi ni mogoče

izpeljati iz ostankov t. i. matriarhata /.../” (Barjaktarović v Vince Pallua, 2014: 118). Kasneje, leta 1965, isti avtor izpostavi novo tezo, da “se je v plemenskih družbah Albancev in Črnogorcev smatralo povsem normalno žrtvovati se za skupnost, njen ugled in čast, žrtvovati se torej za druge” (ibid.).

364

Če povzamem avtorico knjige, pojavnost *virđžine* nastopi kot “institucija, ki je bila v določenem trenutku v svoji specifični obliki potrebna kot možnost adaptacije posebni lokalni situaciji (*adaptation to particular local situation*) in s tem postala unikaten fenomen. Prav značilnost omejenosti na relativno majhen geografski prostor je glavni razlog, da njeno raziskovanje ni mogoče posploševati v okviru etno-kartografskih tehnik, /.../. Povsem tuje mi je mišljenje T. Vukanovića, da je *virđžina* priča nekdanje drugačne družbene ureditve /.../ smatram, da *virđžina* ne le da ni prežitek, ampak je institucija, ki je nastala v trenutku, ko je bila potrebna, ko je dobila – kot ena od dužbenih povezav – določeno specifično ‘rešilno’ vlogo in pomembno konkretno funkcijo v osamljenih plemenskih skupnostih dinarskih živinorejcev” (Vince Pallua, 2014: 128–129).

Konec četrtega poglavja avtorica zaključuje z razpletom še zadnje od problemsko zastavljenih ugank: z diskusijo o romantični in neoromantični razlagi pojava *virđžine*. Na tem mestu vzporeja romantični mit o matriarhatu z današnjo neoromantično zahodno feministično ideologijo neodvisne ženske vloge znotraj patriarhalnih družb. Te neoromantične primerjave so seveda zgolj zahodni vidik problematike, saj je, kot navaja avtorica, že Mary E. Durham na potovanju po severni Albaniji v začetku 20. stoletja doživela kulturni šok, ko so se *virđžine* do nje obnašale prezirljivo: z vidika moške superiornosti do manjvredne ženske; kasneje je podoben sprejem doživela tudi etnologinja Mirjana Gušić (Vince Pallua, 2014: 17–18).

V primeru *virđžine* torej ne gre za fenomen emancipirane feministke, prav tako ne gre za fizično menjavo spola v obliki homoseksualnosti in transeksualnosti, še manj za začasno ritualno menjavo spolnih vlog, ki jih poznajo nekatera ljudstva v Afriki, jugovzhodni Aziji in Mezoameriki, ampak za menjavo družbene vloge spola v smeri “ženska – moški” (v obliki t. i. *social males* ali *sworn virgins*, ki se že navzven identificirajo po t. i. *cross-dressing* videzu). Avtorica študije poda nekaj zanimivih zgodovinskih motivov za to izjemno institucijo, med drugim specifične oblike patriarhalne družbe, ki so nastale na podlagi zgodovinskega mešanja islamske in krščanske tradicije. V zaključku pa izpostavi dejstvo, da se zahodnoevropska dihotomija spolnih kategorij, ki temelji na osebnih svoboščinah, v primeru *virđžin* neutemeljeno preslikuje na bistveno drugačno okolje v sklopu t. i. “orientalističnega mita o Balkanu” kot neke vrste parafraziranega in okamenelega *alter ega* Evrope.

Knjigo toplo priporočam v branje etnologom kot tudi zastopnikom postmoderne antropologije, kulturnih in ženskih študijev.

Marija Mojca Terčelj